

Azərbaycan xalçalarında zoomorf elementlər: it təsvirləri

(Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin materialları əsasında)

Sevinc Nəsirova

Açar sözlər: Etnoqrafiya Fondu, it kultu, Şirvan xalçaları, türk mifologiyası, barak.

Son dövrlər bütün dünyada, o cümlədən ölkəmizdə mədəni irsin tədqiqi və təbliğinə böyük maraq göstərilir. Heydər Əliyev Fondunun Prezidenti Mehriban Əliyevanın Azərbaycan xalçalarının YUNESKO-nun Qeyri-Maddi Mədəni İrs Siyahısına salınmasını təmin etməsi mədəniyyətimiz üçün uğurlu nailiyyətlərdən biri hesab oluna bilər.

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Etnoqrafiya Fondu toxuculuq və tikmə sənəti nümunələrinin zənginliyi baxımından diqqəti cəlb edir. Bu materiallardan istifadə etməklə Azərbaycan xalqının təsərrüfat sahələri, məşguliyyəti, adət-ənənələri, inancları və məişət həyatı haqqında dəyərli məlumatlar əldə etmək mümkündür.

Məlumdur ki, xalqımızın təsərrüfat həyatı əsasən əkinçilik və maldarlıq sahələrində inkişaf etmişdir. Yaşılıqlarla zəngin, doqquz iqlim tipinə malik Azərbaycan ərazisi maldarlığın inkişaf etməsi üçün əlverişlidir. Əhalinin təsərrüfatında heyvandarlıq elə bir önəm qazanmışdır ki, ibtidai inanclar arasında qoyun, öküz inancına yer almış, bu heyvanlar müqəddəsləşdirilmiş, onlara heykəllər qoyulmuşdur (1, s.89). Xalqlarımızın bir çoxu üzərində dəvə, qoyun, at, it, quş və s. heyvanlar, onların stilizə olunmuş formalarına rast gəlinir.

Xalqlarımız üzərində it təsvirlərinə geniş yer verilmişdir. Nümunə üçün Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin Etnoqrafiya fondunda yer alan, Şirvan toxuculuq məktəbinə xas bir neçə xalça üzərindəki it təsvirlərinə nəzər salacağıq.

1

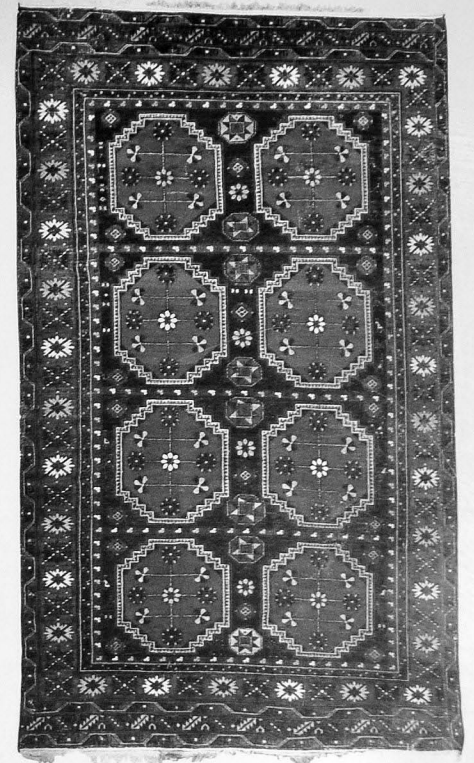
Maraqlıdır ki, it təsvirlərinə daha çox maldarlıq təsərrüfatının inkişaf etdiyi bölgələrin xalçalarında təsadüf olunur. "Şirvan" xalçası üzərində əks olunmuş itlər yalnız mal-qaranın qorunması üçün deyil, ümumilikdə, qoruyucu simvol kimi nəzərdə tutulmuşdur. Çünki diqqət etsək, burada itlərin ara sahənin tam mərkəz hissəsinin kənarlarında təsvir olunduğunu görürük.

Şirvan Böyük və Kiçik Qafqaz dağları arasında yerləşən Kür-Araz ovalığındakı düzənliklərdən biridir və burada bitki örtüyünün zəngin və keyfiyyətli olması maldarlığın inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır (2, s.221). Məhz bu zəngin bitki örtüyü sayəsində Şirvan bölgəsi tarixən Azərbaycanda maldarlığın inkişaf etdiyi ərazilərdən biri olmuşdur. Xalqın mərkəz hissəsində toxunmuş it təsviri də xalqımızın təsərrüfat ənənələrindən irəliləyir. Maldarlıq təsərrüfatında sürünü qorumaq üçün daima it saxlayardılar. It çobanın yoldaşı, silahdaşı, sürünün ən etibarlı keşikçisi idi. İtlərin qoruyucu funksiyaları onlarla əlaqəli atalar sözləri və məsəllərdə də öz əksini tapmışdır. "Köpəksiz sürüyə qurd danar", "Sürü köpəksiz olmaz", "Köpək köpəyin dayağıdır", "Köç köçər, it yüyürər, ikisi mənzilə bir çatar", "Çoban iti kimi nə özü yeyər, nə də yedirər" - xalq məsəlləri də köpəklərin sürü üçün nə qədər əhəmiyyətli olduğunu bir daha təsdiq edir (1, s.102).

Xalqlarımızdakı it təsvirlərini yalnız maldarlıqla bağlamaq düzgün olmazdı. Şamanizmin tədqiqi ilə məşğul olan tədqiqatçı Camal Şener türk xalqlarında it kultunun mövcud olduğu və hətta şamanların boyunlarına it fiqurlu medal-yonlara asdıqları haqqında məlumat verir. O göstərir ki, türk xalqlarında it, xüsusilə də "barak" adlı it müqəddəs sayılmışdır (6, s.420).

2

3

4

Hələ Eneolit dövründə əhliləşdirilmiş itlərə Qobustan qayaüstü rəsmlərində də rast gəlirik. İ.M.Cəfərzadə Böyükdaş, Kiçikdaş, Cingirdağ və Yazılıtapədə digər təsvirlərlə yanaşı, it təsvirlərinin də olduğunu qeyd edir (5, s.111). Həmçinin, Eneolit dövrünə aid Böyük - kəsik abidəsindən xırda buyuzlu heyvanın lülə sümüyündən düzəldilmiş üç ədəd it fiquru aşkar edilmişdir (4, s.175).

- 1-2. Şirvan qrupu xalçaları
3. Bakı qrupu xalçası
- 4-5. Şirvan qrupu xalçaları
6. Şərbətxor. XIX əsrin sonu. Azərbaycan.

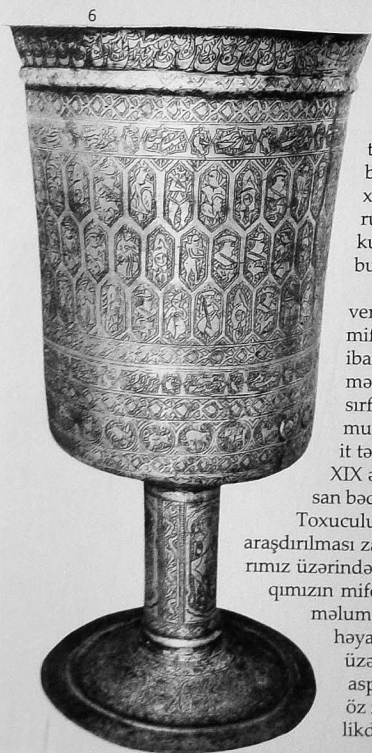
Mənbələr:

1. Abduloğlu.G – Atalar sözləri və xalq məsəlləri etnoqrafik duyum-yozum kontekstində. Bakı-2012.
2. Azərbaycan etnoqrafiyası. 1-ci cild. Bakı 2007.
3. Azərbaycan süfrəsinin mis qabları. Bakı 2013
4. Quluzadə Nasir; E.ə. VI-III minilliklərdə heyvan fiqurlarının hazırlanmasına təyinatına dair. Bax Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi-2010. Bakı 2010.
5. Caferoğlu.A. Türk onomistiginde köpek kultu. TDAY-Belleten.1961.
6. Cəfərzadə İ.M. -Qobustan Qayaüstü Rəsmləri. Bakı-1999
7. İstanbul universiteti Vet. Fakültesi dergisi-28(2), 411-4.27.2002.bax. ALTAN ARMUTAK.
8. Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi EF inv. 6726
9. MATM EF inv. 6405
10. MATM EF inv. 6738
11. MATM EF inv. 9486
12. Milli Folklor Dergisi, Yıl 15 Sayı: 57. Bax.: A.Karadogan.Türk şahıs adlarında hayvan kültü.
13. Xəlilov.T. -Türk dünyası incələmələri dərgisi, 2011
14. MATM EF inv. 5169

Ümumiyyətlə, türk mifologiyasında it kultuna müsbət münasibət olmuşdur. Hətta, islamadək istifadə olunan on iki heyvanlı türk təqvimində it il adlarından biri olmuşdur (4, s.1-11). Bəzən el arasında hər hansı bir hadisənin uzaq keçmişdə baş verməsini bildirən "it ilində" ifadəsi də məhz bu təqvim ili ilə əlaqədardır. Bəzi türk xalqları - protobulqarlar, qıpçaqlar (kumanlar) iti müqəddəs sayarmışlar. Naxçıvandakı I Kültəpə və Sındərə məzarlığında da it dəfnətmə adəti olması təsdiq edilmişdir. Həmçinin, belə dəfnətmə adətləri Cənubi Mesopotamiyada Ur, Şimali Mesopotamiyadakı III Yarımtəpə, Suriyadakı Tell Xəzinə, Qərbi Anadoludakı Yoncatəpə abidələrində də aşkarlanmışdır (13, s.414). İlk dəfə isə türk xalqlarında it - "barak" sözü "Oğuz Xaqan" dastanında işlənmişdir və düşmən xalq olaraq "it başlı, sıgır ayaqlı" bir xalqdan söz açılmışdır (11, s.114). Belə nəticəyə gəlmək olar ki, xalqlar üzərindəki it təsvirləri yalnız sürünün və ya mülkün qoruyucusu kimi deyil, həmçinin qədim inanclar arasında yer alan it kultu ilə bağlıdır. Nəzərə alaq ki, it həm də sadıqlıq rəmzi sayılır və bu da onun xalqlar üzərində toxunması məntiqinə uyğundur.

Ərəblərin Azərbaycanı işğal etməsindən sonra ideologiyada baş verən kəskin dəyişikliklər sənətkarlığa da öz təsirini göstərmiş, xalq mifoloji düşüncəsinin məhsulu olan obrazlar, nağıl qəhrəmanlarından ibarət təsvirlər sıxışdırılmış onların yerini islam mədəniyyətinə məxsus naxış elementləri almışdır (3, s.9). Buna baxmayaraq, itin sırf maldarlıqla əlaqədar olmasını göstərən digər bir dəlil də muzeydə saxlanılan mis qabların bəzilərinin üzərində mifik obrazlı it təsvirlərinin mövcud olmasıdır. Dini mərasimlərdə istifadə olunan XIX əsrə aid mis şərbət qabı üzərində dini yazılarla yanaşı, it başlı, insan bədənli canlılar da təsvir edilib.

Toxuculuq məmulatlarının, xüsusilə də xalçaların etnoqrafik baxımdan araşdırılması zamanı nəinki it kultu, eləcə də digər heyvan təsvirlərinin xalçamız üzərində toxunmasının təsadüfi olmaması, hər bir naxışın, elementin xalqımızın mifologiyası, məişət həyatı, hətta mənşəyi haqqında bir çox dəyərli məlumatları əks etdirdiyi məlum olur. Maldarlıq, əkinçilik, sənətkarlıq həyatı və etnik mənşəyimizlə bağlı olan bir çox damğalar xalqlar üzərində öz əksini tapmışdır. Bu baxımdan onların tarixi-etnoqrafik aspektdən araşdırılması vacibdir. MATM-ın Etnoqrafiya fondu isə öz zənginliyi ilə bu araşdırmalar üçün əvəzedilməz materiallara malikdir.

Sevinc
Nasirova

Zoomorphic elements in Azerbaijan carpets: dog depictions

Key words: Ethnography Foundation, Dog depictions, Shirvan carpets, mythology of Turkish peoples, Barak

Summary

The depictions of dogs on Azerbaijan carpets is explored in this article. The dog link not only relates to the development of cattle breeding, but also to the mythology of Turkish people, as part of the Turkish people's mythology was developed in Azerbaijan. Materials from the Ethnography Foundation of the National Museum of History of Azerbaijan were used in this article, as it is affiliated with carpets and products of weaving.

Севиндж Насирова

Зооморфные элементы на азербайджанских коврах: изображения собаки

Ключевые слова: Этнографический фонд, культ собаки, Ширванские ковры, тюркская мифология.

Резюме

В статье говорится о культе собаки, нашедшем отражение на азербайджанских коврах. Этот культ связан не только с развитием животноводства, но и с мифологией тюркских народов. Эта мифология получила развитие и у азербайджанского народа, как одного из тюркских народов. При написании статьи были использованы материалы Этнографического фонда Национального музея истории Азербайджана, богатого коврами и другими ткацкими изделиями.